

URZĄD KURATORA BUDYNKÓW W STAROŻYTNYM RZYMIE

Renata Kamińska*

STRESZCZENIE: 1.- Uwagi wstępne; 2.- *Cura aedium locorumque publicorum* w republice; 3.- *Cura aedium locorumque publicorum* w pryncypacie; 4.- Uwagi końcowe

1.- Uwagi wstępne

Cura aedium oznaczała w antycznym Rzymie zakres funkcji związanych z dbaniem o stan budynków znajdujących się w obrębie Miasta. W zależności zaś od tego, do jakiej kategorii należał określony budynek, a więc czy był publiczny, prywatny czy związany z kultem, wyróżniano *cura operum locorumque publicorum*, *cura aedium privatarum* oraz *cura aedium sacrarum*¹. Moment powstania *cura aedium* ściśle wiąże się powstaniem urzędu edyla plebejskiego. Pierwszych *aediles plebis* powołano bowiem po to, by sprawowali pieczę nad świątyniami plebejskimi, w których były złożone wszystkie postanowienia plebsu (*omnia scita*)². Ta ich funkcja była na tyle charakterystyczna, że wiązała się z nią nawet sama nazwa urzędu³.

Varr., *de ling. Lat.* 5.81: *Aedilis qui aedes sacras et privates procuraret.*

Zdaniem Warrona edylami byli ci, którzy troszczyli się o budynki sakralne i prywatne.

Fest., s.v. *aedilis*, p. 12 (L): *Aedilis initio dictus est magistratus, quia aedium non tantum sacrarum, sed etiam privatarum curam gerebat. Postea hoc nomen ed ad magistratus translatus est.*

Z kolei Festus wyjaśnił, że urzędników tych nazywano edylami, ponieważ sprawowali pieczę nie tylko nad budowlami sakralnymi, ale również prywatnymi.

Zadania, o których mowa dały zatem początek samemu istnieniu urzędu edyla, który w czasach republiki był odpowiedzialny za *cura urbis*. Wynikające z niej obowiązki pełnili edylowie wraz z cenzorami, którzy również w dużym stopniu troszczyli się o funkcjonowanie

* Renata Kamińska, dr hab., adiunkt, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (Libero docente, professore aggiunto, Facoltà di Giurisprudenza e Amministrazione, Università Cardinale Stefan Wyszyński di Varsavia). Szerzej zagadnienie dotyczące urzędniczej ochrony budownictwa miejskiego w okresie republiki i pryncypatu zostało omówione w rozprawie zatytułowanej *W trosce o Miasto. Cura urbis w Rzymie w okresie republiki i pryncypatu*, Warszawa 2015, 115-124; 166-177s.

¹ R. Kamińska, *W trosce o Miasto. Cura urbis w Rzymie w okresie republiki i pryncypatu*, Warszawa 2015, 115s.

² Dig. 1.2.2.21; B.S. Spaeth, *The Roman Goddess Ceres*, Austin 1996, 6s.

³ W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, München 1995, 487s.; R. Kamińska, *Zarys kompetencji edylów jako urzędników miejskich*, w *Studia Prawno-Ekonomiczne* 88 (2013) 72ss.

infrastruktury Miasta⁴. W pryncypacie funkcje te przejęli wyspecjalizowani funkcjonariusze – *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*.

2.- *Cura aedium locorumque publicorum* w republice

Jak już powiedziano, jednym z pierwszych i jednocześnie podstawowych zadań edylów plebejskich było czuwanie nad świątyniami, w szczególności nad świątynią Cerery, która stała się też miejscem ich urzędowania⁵. Zakres obowiązków edylów, zarówno plebejskich, jak i kurulnych szybko jednak uległ poszerzeniu, co opisał Liwiusz w dziele *Ab Urbe condita*.

Liv. 10.23.11-12: *Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii aediles curules aliquot feneratoribus diem dixerunt, quorum bonis multatis ex eo quod in publicum redactum est aenea in Capitolino limina et trium mensarum argentea vasa in cella Iovis Iovemque in culmine cum quadrigis et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupae posuerunt semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab aedilibus plebeis L. Aelio Paeto et C. Fulvio Curvo ex multaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti pateraeque aureae ad Cereris positae.*

Z jego relacji wynika, iż w roku 296 p.n.e. dwóm edylom, Gneiusowi Ogulniusowi i Quintusowi Ogulniusowi⁶ udało się doprowadzić do wszczęcia przeciwko wielu lichwiarzom procesów, które zakończyły się skazaniem ich na konfiskatę majątków oraz grzywnę. Pozyskane w ten sposób pieniądze zostały zaś wykorzystane na rozbudowę i ozdobienie Miasta. Liwiusz pisał, iż edylowie przeznaczyci je na ozdobienie Kapitolu spiżowymi progami, a także złożyli srebrne naczynia na trzech stołach⁷ w świątyni Jowisza (*in cella*) oraz wzniesli temu bóstwu i założycielom Rzymu posągi⁸. Ponadto wybrukowali ulicę wiodącą od *Porta Capena* do świątyni Marsa.

⁴ Więcej na temat działalności cenzorów w zakresie *cura urbis* zob. A. Tarwacka, *Prawne aspekty urzędu cenzora w starożytnym Rzymie*, Warszawa 2012, s. ; Kamińska, *W trosce* cit.

⁵ Kunkel, Wittmann, *Staatsordnung* cit. 475; Spaeth, *The Roman* cit. 6. Edylowie byli też jej fundatorami. Zob. Dio Cass. 6.17-2-4; Spaeth, *The Roman* cit. 7; E.M. Orlin, *Temples, Religion and Politics in the Roman Republic*, Boston 2002, 25, 26s.; Kamińska, *Zarys* cit. 74.

⁶ T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, New York, 1951, 176s.

⁷ Znaczenie terminu *mensae* w zacytowanym fragmencie nie jest jednoznaczne. Przede wszystkim, miejsce, w którym się znajdowały, a więc świątynia, sugeruje, że były to stoły ofiarne, czyli ołtarze. Drugie prawdopodobne znaczenie tego terminu to stół bankierski. W republice bankierzy prowadzili bowiem swoją działalność w pobliżu świątyń, a z czasem być może nawet w ich wnętrzach. Por. P. Niczyporuk, *Bankierzy i operacje bankierskie w starożytnym Rzymie*, Białystok 2013, 159-160s.

⁸ O ozdabianiu przez edylów miejsc świętych i publicznych za pieniądze pochodzące z nałożonych przez nich grzywnien por. Liv. 30.39; 35.41.9; 35.41.10; 39.35. Zob. także Broughton, *The Magistrates* I cit. 351.

Liv. 10.31.9: *Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, alioquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit ex quo multatio aere Veneris aedem quae prope circum est faciendam curavit.*

Rok później, tj. w 295 p.n.e., syn konsula, Q. Fabius Maximus Gurges⁹, piastujący urząd edyla kurulnego, z grzywien nałożonych na kobiety oskarżone o cudzołóstwo wybudował świątynię Wenus (*Aedes Veneris obsequentis*)¹⁰.

Liv. 10.33.9: [*Consul L. Postumius*] *prius quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire ipse aedem Victoriae, quam aedilis curulis ex multaticia pecunia faciendam curaverat, dedicavit.*

Z kolei przywołany przez Liwiusza konsul L. Postumius będąc jeszcze edylem kurulnym, wznosił na Palatynie świątynię Zwycięstwa (*Aedes Victoriae*)¹¹.

Dziełem edylów była także *Aedes Iovis Libertatis* wzniesiona w 246 r. p.n.e. na Awentynie przez C. Fundaniusa i Tiberiusa Semproniusa Graccha. Na ten cel wykorzystali oni pieniądze z grzywny, którą jako edylowie plebejscy trzy lata wcześniej ukarali Claudię, siostrę konsula, P. Claudiusa Pulchera, za niestosowne i aroganckie słownictwo, jakiego używała przebywając w miejscu publicznym¹².

Za pieniądze z grzywny została wystawiona również świątynia plebejska *Aedes Fauni*¹³.

Liv. 33.42.9-10: *aediles plebis Cn. Domitius Ahenobarbus et C. Scribonius Curio [maximus] multos pecuarios ad populi iudicium adduxerunt: tres ex his condemnati sunt, ex eorum multaticia pecunia aedem in insula Fauni fecerunt.*

Powstała ona w roku 196 p.n.e. z inicjatywy dwóch *aediles plebei* – Gnaeus Domitius Ahenobarbus i Gaius Scribonius Curio, którzy środki na jej budowę pozyskali z grzywien

⁹ Broughton, *The Magistrates* I cit. 178.

¹⁰ L. Garofalo, *La competenza a promuovere iudicia populi avverso donne*, w *SDHI* 52 (1986) 452-454ss.

¹¹ Inne przykłady działalności budowlano-remontowej edylów kurulnych za pieniądze z grzywien por. Liv. 35.41.9-10; 38.35.5-6. Por. także J.-B. Mispoulet, *Les institutions politiques des Romains ou exposé historique des règles de la constitution et de l'administration romains depuis la fondation de Rome jusqu'au règne de Justinien*, Paris 1882, 124s.; M. Kuryłowicz, *Ustawodawstwo rzymskie w sprawach fałszywych miar i wag*, w *Folia Societatis Scientiarum Lublinensis* Hum. 1-2.33 (1991) 76ss.; Kunkel, Wittmann, *Staatsordnung* cit. 508.

¹² Liv., *Per.* 19: *Claudia, soror P. Claudi, qui contemptis auspiciis male pugnauerat, a ludi revertens cum turba premeretur, dixit: 'utinam frater meus viveret; iterum classem duceret'*. *Ob eam causam multa ei dicta est.* Por. Gell. 10.6.3: *Ob haec mulieris verba tam inproba ac tam incivilia C. Fundanius et Tiberius Sempronius, aediles plebei, multam dixerunt ei aeris gravis viginti quinque milia.* Por. także Val. Max. 8.1; Suet. *Tib.* 2.3; Broughton, *The Magistrates* I cit. 217; L. Garofalo, *Il processo edilizio*, Padova 1989, 123-124s.; M. Dyjakowska, *Kobieta a przestępstwo obrazy majestatu*, w H. Kowalski, M. Kuryłowicz (red.), *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, Lublin 2005, 72ss., która zwraca uwagę na fakt, iż incydent z udziałem Klaudii stanowi przypadek odpowiedzialności kobiety za obrazę majestatu.

¹³ Liv. 34.53.4: *... altera Fauni: aediles eam biennio ante ex multaticio argento faciendam locarant C. Scribonius et Cn. Domitius, qui praetor urbanus eam dedicavit.*

nałożonych na hodowców była bezprawnie wypasających zwierzęta na pastwiskach stanowiących grunty państwowe¹⁴.

Tac., *Ann.* 2.49: *Isdem temporibus deum aedis vetustate aut igni abolitas coeptasque ab Augusto dedicavit, Libero Liberaeque et Cereri iuxta circum maximum, quam A. Postumius dictator voverat, eodemque in loco aedem Florae ab Lucio et Marco Publiciis aedilibus constitutam ...*

Z relacji Tacyta wynika z kolei, że Lucius Publicius i Marcus Publicius¹⁵, również edylowie plebejscy, zgodnie z wyrocznią ksiąg Sybillińskich wznieśli w 241 r. p.n.e. w Rzymie świątynię bogini Flory (*Aedes Florae*), ku czci której, być może również z ich inicjatywy, po raz pierwszy zorganizowano *ludi* (*Floralia*)¹⁶. Inną wyjątkową ich zasługą było wybudowanie w Rzymie nowej ulicy nazwanej *Clivus Publicius*¹⁷.

Edylowie przyczyniali się także do upiększania Miasta choćby poprzez ozdabianie jego budowli.

Liv. 35.10.12: *Aedilitas insignis eo anno fuit M. Aemilii Lepidi et L. Aemilii Pauli: multos pecuarios damnarunt; ex ea pecunia clupea inaurata in fastigio Iouis aedis posuerunt, porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto, alteram ab porta Fontinali ad Martis aram qua in Campum iter esset perduxerunt.*

Liwiusz relacjonował, iż w roku 193 p.n.e. edylowie Lepidius i Paulus¹⁸, ukarali grzywną wiele osób wypasających bydło, jak można się domyślać, na ziemiach publicznych bez odpowiedniego pozwolenia. Pozyskane w ten sposób pieniądze przeznaczyci na ozdobienie frontonu złotymi tarczami świątyni Jowisza oraz wybudowanie dwóch portyków i nabrzeża na Tybrze, mającego prawdopodobnie pełnić rolę składu towarów¹⁹.

O *cura locorum publicorum* dość obszernie mówi się także w *Tabula Heracleensis*.

Tab. Her. 2.68-72: *Quae loca publica porticusve publicae in u(rbe) R(oma) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M sunt erunt, quorum locorum quouisque porticus | aedilium eorumve mag(istratorum), qui vieis loeisque publiceis u(rbis) R(omae) p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M purgandeis praerunt,*

¹⁴ Takie samo było źródło sfinansowania *Clivus Publicius*. Por. E. De Ruggiero, *Lo stato e le opere pubbliche in Roma antica*, Torino 1925, 219s.; Broughton, *The Magistrates* I cit. 335.

¹⁵ Broughton, *The Magistrates* I cit 219.

¹⁶ Prawdopodobnie pierwsze *Floralia* odbyły się już w 240 r. p.n.e. Por. Vell. Pat. 1.14.8; Orlin, *Temples* cit. 25,101,144.

¹⁷ Varr., *de ling. Lat.* 5.158: *Clivos Publicius ab aedilibus plebei Publiciis qui eum publice aedificarunt...*

¹⁸ Broughton, *The Magistrates* I cit. 347.

¹⁹ D.E. Strong, *The Administration of Republic Building in Rome during the Latin Republic and Early Empire*, w *BICS* 15 (1968) 99ss.

legibus | procuratio est erit, nei quis in ieis loceis inve ieis porticibus quid inaedificatum inmolito mve habeto, | neve ea loca porticumve quam saeptum clausumve habeto, quo minus eis | loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus uteique leg(ibus) pl(ebei)ve sc(itis) s(enatus)ve c(onsultis) concessum permissumve est.

Powyższy fragment zawiera wskazówki dla edylów i pozostałych urzędników, zapewne *quattuorviri viis in urbe purgandis* i *duumviri viis extra urbem purgandis*²⁰, co do zakresu oraz sposobu sprawowania kontroli nad miejscami publicznymi. Na urzędników aktualnie piastujących stanowisko bądź tych, którzy mieli dopiero otrzymać zadanie dbania o utrzymanie placów i portyków publicznych w Rzymie i w jednomilowym okręgu wokół niego, nałożono obowiązek sprawowania nadzoru nad tymi miejscami. Edylowie mieli strzec tego, aby nikt w nich niczego nie budował lub też, aby nikt ich bezprawnie nie zajmował ani nie ogradzał, w wyniku czego miejsca te stałyby się mniej dostępne dla użytku publicznego. Takie działania były dozwolone tylko wtedy, gdy na mocy ustaw, plebiscytów albo uchwał senatu danej osobie udzielono się stosowanego pozwolenia lub koncesji. Miejsca, o których mowa w ustawie, jako publiczne, z założenia miały bowiem służyć wszystkim ludziom.

Wyjątkiem od zakazu wznoszenia konstrukcji w tych miejscach, wydaje się być zezwolenie na stawianie ich przy okazji zabaw publicznych (*ludi*).

Tab. Her. 2.77-79: Quos lud[os] quisque Romae p(ropius)ve u(rbei) R(omae) p(assus) M faciet, quo minus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitem ceteraque, | quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere, eis que diebus, quibus eos faciet, loco publico uti | liceat, e(ius) h. l. n(ihilum) r(ogatur).

Tekst ustawy informuje, iż nie przewidywano żadnych zakazów dotyczących korzystania z miejsc publicznych w związku z *ludi*. Jeżeli więc ktoś postanowił zorganizować w Mieście uroczystości, pozwalano mu z tej okazji wznieść i ustawić *in loco publico* scenę, estradę i inne konstrukcje potrzebne podczas trwania zabaw.

Na podstawie przytoczonego fragmentu *lex Iulia municipalis* można domniemywać, iż w Rzymie obowiązywał ścisły zakaz wznoszenia przez jednostki jakichkolwiek obiektów w miejscach publicznych. Niemniej z treści tej samej ustawy wynika, że znane i dopuszczalne były wyjątki od niego. Musiały być one jednak wyraźnie przewidziane przez prawo. Jednym z nich, a być może jedynym, były *ludi*. W związku z ich organizacją osoby prywatne zyskiwały możliwość wolnego stawiania *in loco publico* konstrukcji, o ile były one potrzebne do

²⁰ Więcej na temat tych urzędników zob. Kamińska, *Zarys* cit. 78.

zorganizowania bądź uświetnienia uroczystości. Przydatność określonego obiektu była zatem, jak się wydaje, drugim po uzasadnionych okolicznościach, tj. *ludi*, wymogiem, od którego spełnienia zależało to, czy osoba prywatna mogła swobodnie, a zarazem zgodnie z prawem wznosić daną budowlę. Kontrolę w tym zakresie roztaczali najprawdopodobniej edylowie, w których gestii była przecież zarówno *cura urbis*, jak i *cura ludorum*. Ich zainteresowanie przygotowaniem przez obywateli imprez publicznych wynikało nie tylko z potrzeby ochrony miejsca, w którym miały się odbywać, ale i czuwania nad samym przebiegiem uroczystości²¹.

Z przeprowadzonych dotychczas rozważań wynika zatem, że sprawowana przed edylów *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* miała podwójne znaczenie. Z jednej strony była wyrazem troski o utrzymanie architektonicznego wystroju Miasta, z drugiej miała na celu zapewnienie ochrony świątyniom i obiektom publicznym.

Jak wcześniej wspomniano, kompetencje edylów sięgały również budownictwa prywatnego. Z tym zagadnieniem wiąże się jednak najwięcej wątpliwości, a dotyczą one głównie rodzaju i rozmiaru czynności, jakie mogli podejmować ci urzędnicy. Zasadniczo bowiem czuwanie nad stanem technicznym budynków prywatnych należało do właścicieli bądź administratorów tychże. Nadzór urzędniczy w tym względzie był uzasadniony koniecznością czuwania nad tym, czy zły stan domów nie zagrażał miejscom publicznym, budynkom świątynnym oraz ogólnemu porządkowi i bezpieczeństwu mieszkańców. Kontrola ze strony urzędników była podyktowana przede wszystkim specyfiką budownictwa miejskiego. O ile jeszcze we wczesnej republice przeważały budynki parterowe (*domus*), to już u jej schyłku miasto zdominowały wysokie, stawiane blisko siebie kamienice czynszowe (*insulae*)²². W związku z tym, iż graniczyły one z wieloma innymi elementami miejskiej infrastruktury, jak ulice, chodniki, budynki publiczne czy świątynie nadzór ze strony edylów wydaje się tym bardziej uzasadniony. Czuwali oni przede wszystkim nad stanem ścian i elewacji oraz mieli za zadanie zapobiegać ewentualnym szkodom, jakie mogły one spowodować, jeśli ich stan był zły. W takim przypadku mieli prawo nakazać osobie odpowiedzialnej za budynek wyremontowanie go, a w razie odmowy wymierzyć karę

²¹ S. Ruciński, *Rola polityczna widowisk w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, w Z. Zyglewski (red.), *Polska w kręgu polityki, kultury i gospodarki europejskiej*. Księga pamiątkowa z okazji 70-lecia urodzin prof. Maksymiliana Grzegorza, Bydgoszcz 2007, 27-28ss.

²² C. Kunderewicz, *Prawo budowlane starożytnego Rzymu (I)*, w CPH 29.2 (1977) 93ss. [= *Studia z rzymskiego prawa administracyjnego*, Łódź 1991, 94s.]; L. Zerbini, *La città Romana. Studi e vita quotidiana*, Firenze-Milano 2008, przekład polski: A. Brzóska, *Starożytne miasto rzymskie. Historia i życie codzienne*, Warszawa 2008, 86s.

pieniężną²³. Mieli także obowiązek interweniować za każdym razem, gdy ktokolwiek bez pozwolenia wznosił *in publico* jakąś konstrukcję bądź zakładał instalacje²⁴.

3.- *Cura aedium locorumque publicorum* w pryncypacie

Okres panowania Oktawiana Augusta, wiąże się z ogromnymi zmianami w państwie zarówno na tle ustrojowym, politycznym, jak i gospodarczym czy administracyjnym. Przeobrażenia zaszły także w dziedzinie budownictwa miejskiego oraz kontroli i zarządzania miejską infrastrukturą. Między innymi znaczna część kompetencji edylów została przekazana nowym urzędnikom – *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, za których twórcę powszechnie uważa się właśnie pierwszego princepsa. Jednak czy słusznie? Tezę tę wydają się potwierdzać dwa argumenty. Pierwszym byłyby słowa Swetoniusza, który we fragmencie *De vita Caesarum* w rozdziale poświęconym Augustowi tę zasługę przypisał właśnie jemu (Suet., *Aug.* 37²⁵). Nie jest to jednak mocny argument. Bardziej przekonująca jest treść jednej z inskrypcji odnalezionych w Castelvechio, antycznej stolicy regionu położonego w Dolinie Subequana w środkowej Italii²⁶. Zawiera ona informacje o pierwszym poświadczonym w źródłach *curator operum publicorum*.

CIL IX 3305/6 (=ILS 932) : *Q(uinto) Vario Q(uinti) f(ilio) / G(emino) / leg(ato) Divi Aug(usti) II, / proco(n)s(uli), pr(aetori), tr(ibun) pl(ebis), / q(uaestori), quaesit(ori) iudic(iorum), / praef(ecto) frum(enti) dand(i), / Xvir(o) stl(itibus) iudic(andis), / curatori aedium sacr(arum) / monumentor(um)que public(orum) / tuendorum. / Is primus omnium Paelign(or)um senator / factus est et eos honores gessit. / Superaequani publice patrono.*

Był nim Quintus Varius Geminus. Funkcję tę pełnił u schyłku rządów Augusta albo już u początków panowania Tyberiusza. Uwagę przyciąga wymieniony w inskrypcji tytuł, jaki nosił ten urzędnik, a mianowicie *curator aedium sacrarum monumentumque publicorum tuendorum*, oraz przebieg jego kariery, którą zwieńczyła właśnie ta kuratela. Jest to najstarszy

²³ M.E. Labatut, *L'administration des travaux publics à Rome*, Paris 1867, 30-31s.

²⁴ *Tab. Her.* 2.70-72; Kunkel, Wittmann, *Staatsordnung* cit. 483-484.

²⁵ Suet., *Aug.* 37.1: *Quoque plures partem administrandae rei p. caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, praefecturam urbis, triumviratum legendi senatus et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiensque opus esset.* Zob. także R. Kamińska, *Augustus nova officia excogitavit* (Suet. *Aug.* 37). *Oktawian August twórcą cura urbis?*, w *Miscellanea Historico-Iuridica* 12 (2013) 15ss.

²⁶ W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1854 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0064:entry=superaequum-geo>

znany nam przykład tego urzędu, a zarazem jedyny noszący tę pierwotną nazwę²⁷. Drugi kurator z tego okresu to Torquatus Novellius Atticus, jednak jego urząd nazywał się już inaczej – *curator locorum publicorum*²⁸, co oznacza, że posiadał kompetencje wyłącznie względem miejsc publicznych.

Różnorakie nazewnictwo stosowane w odniesieniu do omawianego urzędu sugeruje, że w jego przypadku nie występowała jedna oficjalna tytulatura²⁹. Najprawdopodobniej nie istniała też żadna reguła, zgodnie z którą urzędnik otrzymywałby określony tytuł. Nazwy urzędów *curatores* brzmiały różnie w zależności od okresu historycznego oraz miejsca ich działalności. Z racji tego, iż był to urząd kolegialny, z reguły dwuosobowy, pełniący go urzędnicy dzielili się między sobą kompetencjami, co doprowadziło do wykształcenia się dla nich nowych określeń³⁰. Taka sytuacja miała miejsce choćby pod rządami Marka Aureliusza. Jeden kurator zajmował się *opera publica* i taki też przyjął tytuł – *curator operum publicorum*, drugi zaś został *curator aedium sacrarum*.

Dowodów świadczących o takim podziale obowiązków dostarczają trzy inskrypcje³¹ pochodzące z roku 165 p.n.e. poświęcone dwóm kuratorom – Raeciusowi Rufusowi i Claudiusowi Frontonowi.

CIL VI 360: ... *Imp(eratoris) Caes(aris) M(arci) Aureli Antonini Aug(usti) ... et Imp(eratoris) Caes(aris) L(uci) Aureli Veri Aug(usti) ... Permissu Maeci Rufi curat(or)is aedium (sacrarum)*.

Fragment powyższej inskrypcji zachowanej na posągu bogini Kybele poświęcony jest Raeciusowi Rufusowi pełniącemu w okresie współrzędów Marka Aureliusza i Luciusa Werusa urząd *curator aedium sacrarum*.

W drugiej inskrypcji mowa jest z kolei o *curator operum publicorum*.

CIL VI 1377 (= ILS1098): *M(arco) Claudio [Ti(beri)] filio Q[uir(ina)] / Frontoni, co(n)s(uli) ... ab imperatore Antonino Aug(usto) et a Divo Vero Aug(usto) corona ... curator operum locorumq(ue) publicor(um) ...*

²⁷ CIL IX 1160; X 1266, 1799; 3759; R. Kamińska, *Organizacja cura urbis w Rzymie w początkach pryncypatu*, w *Zeszyty Prawnicze* 13.1 (2013) 87ss.

K. Kapłoniak, *Urzędy kuratorskie administracji miejskiej Rzymu od Augusta do Dioklecjana*, Kraków 2013, 165-166s.

²⁸ B. Borghesi, *Iscrizioni di Fuligno*, w *Annali dell'instit. arch. di Roma* 18 (1846) 317ss.

²⁹ Więcej na ten temat zob. K. Kapłoniak, *Kuratela Tybru i prefektura miasta – najwyższe urzędy administracyjne stolicy Rzymu w cursus honorum P. Corneliusa Anullinusa i L. Caesoniusa Lucillus Macera Rufinianusa*, w *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historica* 57.7 (2008) 37ss.

³⁰ Mommsen, *Römisches Staatsrecht* II.2 cit. 1051, przyp. 2.

³¹ Por. także CIL VI 1854, 31338a (=ILS 452); ILS 1080; Mommsen, *Römisches Staatsrecht*³, II.2 cit., 1051s.; Ch. Bruun, *Die Historia Augusta, die Proskriptionen des Severus und die curatores operum publicorum*, w *Arctos* 24 (1990) 10ss., przyp. 22; A. Palma, *Le curae pubbliche. Studi sulle strutture amministrative romane*, Napoli 1991, 221s.; Kamińska, *Augustus* cit. 17.

Przytoczony fragment to jedynie urywek dłuższego tekstu odkrytej w Rzymie inskrypcji zawierającej pełny *cursus honorum* Frontona³². Karierę polityczną rozpoczął on pod rządami Antoninusa Piusa, natomiast za panowania Marka Aureliusza i Luciusa Werusa już po konsulacie piastował urząd *curator operum locorumque publicorum*³³.

O ile różna i, jak dowodzi treść inskrypcji, niekonsekwentnie stosowana była tytulatura w odniesieniu do *curatores*, o tyle wspólne było pochodzenie powierzonych im obowiązków. Częściowo przejęli je bowiem po zlikwidowanym urzędzie cenzora³⁴.

Liv. 42.3.7: *cui sarta tecta exigere sacris publicis et loca tuenda more maiorum traditum esset ...*

Ten zaś urzędnik powołany do sprawowania nadzoru nad moralnością miał się również troszczyć o utrzymanie w należyтым stanie miejsc przeznaczonych do kultu bóstw oraz o ich naprawy³⁵.

Wziąwszy pod uwagę słowa Swetoniusza oraz treść inskrypcji, a przy tym nie znalazłszy żadnych innych śladów istnienia *curatores operum publicorum* przed 27 r. p.n.e., można skłonić się ku proponowanej we współczesnej literaturze opinii, iż swoją działalność rozpoczęli oni właśnie pod rządami Augusta³⁶.

Curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum funkcjonowali w formie kolegium, zwykle dwuosobowego. Kompetencje dzielili między sobą z reguły w ten sposób, że jeden kurator zajmował się *aedes sacrae* i stąd nazywany był *curator aedium sacrarum*, a drugi *opera publica*³⁷.

Curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum byli mianowani równocześnie, a okres ich kadencji najprawdopodobniej wynosił jeden rok³⁸. Od początku

³² Tekst o bardzo zbliżonej treści zawiera inskrypcja odnaleziona w Dacji. Por. CIL III 1457 (= ILS 1097).

³³ Podobnie brzmiała nazwa urzędu kuratora sprawowanego przez Marka Clodiusa Pupiena Pulchera Maximusa, konsula z 234 (236?) r. – *curator aedium sacrarum et operum locorum*. Por. ILS 1185; A. Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993, 29s.

³⁴ Cic., *in Verr.* 2.5.36; De Ruggiero, *Lo stato cit.* 150.

³⁵ Cic., *Ad Fam.* 13.11. Precyzyjnie na temat znaczenia zwrotu *sarta tecta tuenda locare*, w tym również w odniesieniu do *aedes sacrae*, zob. A. Trisciuglio, *Sarta tecta, ultrotributa, opus publicum faciendum locare. Sullii appalti relativi alle opere pubbliche nell'età repubblicana e augustea*, Napoli 1998, 7-32s; Tarwacka, *Prawne aspekty cit.* 272-273s.

³⁶ Taką opinię reprezentuje m.in. A. Burdese, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987, 177s.; O.F. Robinson, *Ancient Rome. City Planning and Administration*, London-New York 1992, 54s.; A. Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung in der Stadt Rom*, Stuttgart 1993, 25s.; R. Kamińska, *Augustus nova officia excogitavit (Suet. Aug. 37). Oktawian August twórca cura urbis?*, w *Miscellanea Historico-Iuridica* 12 (2013) 16-17ss.; H.H. Scullard, *From the Gracchi to Nero. A History of Rome from 133 B.C. to A.D. 68*, London-New York 2007, 229s. czy Kapłoniak, *Urzędy cit.* 29, jakkolwiek każdy z tych autorów wskazuje inny okres jego panowania.

³⁷ Od tego też wzięła się nazwa urzędu – *curator operum publicorum*. Zob. CIL III 10336; VI 1854, 31338a (=ILS 452); ILS 1080; Palma, *Le curae cit.* 221; Bruun, *Die Historia cit.* 10 przyp. 22.

³⁸ Bruun, *Die Historia cit.* 10-11; Palma, *Le curae cit.* 225.

istnienia tych urzędów były one zarezerwowane wyłącznie dla osób należących do *ordo senatorius*³⁹. Nie ma natomiast pewności co do rangi urzędniczej, jakiej wymagano od przyszłych kuratorów⁴⁰. W pierwszym okresie ich istnienia, a więc u schyłku panowania Augusta i w pierwszych latach rządów Tyberiusza, wystarczała ranga pretorska kandydata⁴¹. Dowodem na to jest postać Quintusa Variusa Geminusa, pierwszego *curator aedium sacrarum et operum publicorum*, który urząd ten objął właśnie jako były pretor⁴². Ranga konsularna stała się wymogiem stawianym kandydatom na to stanowisko dopiero w wyniku reform cesarza Klaudiusza. Prawdopodobnie pod jego rządami została też wprowadzona zasada, że urząd *curator aedium sacrarum et operum publicorum* był pierwszym, jaki można było sprawować zaraz po konsulacie⁴³. Zważywszy zatem na rangę, jakiej wymagano od kandydata, urząd ten musiał, przynajmniej w początkowym okresie swojego istnienia, zajmować niższe miejsce w hierarchii od *curatores aquarum* czy *curatores riparum et alvei Tiberis*⁴⁴.

W kwestii zasięgu terytorialnego *cura aedium sacrarum et operum publicorum* można sądzić, iż początkowo ograniczała się ona wyłącznie do miasta Rzymu. Dopiero z czasem kuratorów tych powoływano także na innych obszarach Imperium. Świadczą o tym choćby zachowane w Digestach justyniańskich fragmenty pism jurystów.

Dig. 1.16.7.1 (Ulp. 2 *de off. procons.*): *Aedes sacras et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tectaue sint vel an aliqua refectione indigeant, et si qua coepta sunt ut consummentur, prout vires eius rei publicae permittunt, curare debet curatoresque operum diligentes sollemniter praeponere, ministeria quoque militaria, si opus fuerit, ad curatores adiuvandos dare.*

Przytoczony tekst to zaledwie fragment jednej z ksiąg Ulpiana poświęconych prokonsulom, w których jurysta obszernie omówił pełnione przez nich obowiązki. Znalazła się wśród nich piecza nad budynkami świątynnymi i publicznymi, zwłaszcza w mniejszych miastach⁴⁵. Jak zostało wyjaśnione, prokonsul wizytujący określone miasto miał za zadanie

³⁹ Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung* cit. 31; C. Varela Gil, *Los administradores de Roma (desde el origen de la ciudad hasta Justiniano)*, w *RGDR* 7 (2006) 29ss.

⁴⁰ Scullard, *From the Gracchi* cit. 229.

⁴¹ M.E. Cosenza, *Official Positions after the Time of Constantine*, Pennsylvania 1905, 39s.

⁴² CIL IX 3306 (=ILS 932); Kapłoniak, *Urzędy* cit. 166.

⁴³ G. McNeil, *Latin Historical Inscriptions Illustrating the History of the Early Empire*, Oxford 1893; Eck, *Beforderungskriterien innerhalb* cit. 207; Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung* cit. 68; C. Varela Gil, *El estatuto jurídico del empleado público en derecho romano*, Madrid 2007, 124s.; S. Lefebvre, *L'administration de l'Empire romain d'Auguste à Dioclétien*, Paris 2011, 96s.

⁴⁴ Cosenza, *Official Positions* cit. 39; De Ruggiero, *Lo stato* cit. 237.

⁴⁵ Autor miał na myśli miasta, które nie były ani stolicami prowincji ani nie wyróżniały się wysokim zaludnieniem. Por. Dig. 1,16,7,pr.

przeprowadzić inspekcję tych budowli i dokonać oceny stanu ich konstrukcji. Jeśli uznał, że wymagały one napraw, wówczas powinien powołać *curatores operum*, którym powierzał ten obowiązek.

Inny tekst, na podstawie którego można wnioskować o występowaniu *curatores operum* w innych poza Rzymem miastach Imperium jest fragment z opinii Ulpiana zawarty w tytule Digestów *De officio proconsulis et legati*:

Dig. 50.10.2.1 (Ulp. 3 opin.): *Curatores operum cum redemptoribus negotium habent, res publica autem cum his, quos efficiendo operi praestituit. quatenus ergo et quis et cui obstrictus est, aestimatio praesidis provinciae est.*

Jurysta przedstawił *curatores operum* jako urzędników mających za zadanie zawieranie umów z przedsiębiorcami. Do namiestnika prowincji należało zaś ustalanie okresu odpowiedzialności i wskazywanie osób odpowiedzialnych oraz tych, przed którymi tę odpowiedzialność ponoszono⁴⁶.

Jak zatem wynika ze słów Ulpiana, poza Rzymem prawo mianowania *curatores operum* oraz ustalania zakresu ich obowiązków należało do prokonsulów.

Drugim urzędem zajmującym się nadzorem nad obiektami publicznymi w Rzymie byli *curatores locorum publicorum iudicandorum*.

CIL VI 1267: ... *curatores locorum publicorum iudicandorum ex S.C. ex privato in publicum restituerunt.*

Treść powyższej inskrypcji pozwala domniemywać, że *curatores* funkcjonowali na podstawie uchwały senatu w formie kolegium, najprawdopodobniej pięcioosobowego⁴⁷. Jego członkowie rekrutowali się wyłącznie z *ordo senatorius*, a mianowanie ich należało do kompetencji senatu. W składzie *collegium* znajdowali się – przewodniczący w randze konsula i czterej stojący niżej w hierarchii senatorowie⁴⁸. W związku z brakiem źródeł mówiących o momencie powstania *collegium*, możemy jedynie domyślać się, iż przypadł on na okres panowania Augusta bądź Tyberiusza⁴⁹. Cel utworzenia tego urzędu był w praktyce taki sam,

⁴⁶ C. Kunderewicz, *Prawo budowlane starożytnego Rzymu (II)*, w CPH 31.1 (1979), 61ss. [= *Studia cit.* 123].

⁴⁷ CIL VI 31573, 31574, 37037.

⁴⁸ CIL VI 1266, 1267a,b; ILS 3842; Eck, *Cura cit.* 242.

⁴⁹ Zdaniem W. Eck, *Cura viarum und cura aquarum publicorum als kollegiale Ämter im frühen Prinzipat*, w *Klio* 74 (1992) 240ss., *curatores locorum publicorum iudicandorum* funkcjonowali już w 20 r. p.n.e., a więc we wczesnym okresie panowania Augusta. Z kolei o powstaniu urzędu za Tyberiusza przekonany jest E. De Ruggiero, *curator locorum publicorum iudocandorum ex s.c.*, w *Dizionario epigrafico di antichità romanae*, Roma 1961, 1327s. Podobnie Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung cit.* 28.

jak w przypadku *curatores operum publicorum*. Mianowicie, dotyczył on utrzymania w należytych stanie miejsc publicznych i ochrony ich publicznej użyteczności⁵⁰.

Curatores locorum publicorum iudicandorum funkcjonowali jako samodzielne kolegium do czasów Klaudiusza. Na mocy przeprowadzonych przez niego reform administracyjnych kompetencje tych urzędników przejęli *curatores operum publicorum*. Od tej pory budynki i place publiczne miały być nadzorowane wyłącznie przez kuratorów w randze konsularnej⁵¹. Przymuszcza się, powierzenie *curatores operum publicorum* troski o *loca publica* było przyczynkiem do połączenia obu kolegiów (*curatores aedium sacrarum et operum publicorum* i *curatores locorum publicorum iudicandorum*) w jedno o nazwie *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*⁵². To posunięcie nie wpłynęło negatywnie ani na rolę, ani na pozycję samych urzędników w administracji publicznej. Można nawet podejrzewać, że stało się odwrotnie. Otóż w przeciągu jednego wieku *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* wpisali się w senatorskie *cursus honorum* i w czasach Hadriana urząd ten był jednym ze stopni *cursus senatorius*⁵³. Za panowania Dioklecjana zmienione zostały natomiast nazwy obu urzędów. Świadczą o tym słowa poniższej inskrypcji.

CIL VI 1723: ... *Mauortii Q. Flavio Flavio Maesio Egnatio Lolliano ... consulari alvei Tiberis et operum maximorum et aquarum consulari ...*

Od tej pory urzędników tych nazywano *consularis* bądź *curator operum publicorum vir clarissimus* oraz *curator operum maximorum*⁵⁴.

Ewolucja *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* ostatecznie w IV w. n.e. zakończyła się zaniknięciem urzędów *curator operum publicorum* i *curator aedium sacrarum* oraz pojawieniem się w ich miejsce nowych. Najwyższy rangą był *curator consularis operum maximorum*, który zajął miejsce *curator aedium sacrarum*. Należało do niego czuwanie nad najważniejszymi budynkami publicznymi. Z tej racji posługiwał się tytułem *praefectus*. Drugie miejsce w hierarchii zajmował odrodzony *curator operum*

⁵⁰ Kamińska, *Organizacja* cit. 88.

⁵¹ Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung* cit. 29.

⁵² Kolb, *Die kaiserliche Bauverwaltung* cit. 31.

⁵³ Bruun, *Die Historia* cit. 12.

⁵⁴ CIL VI 1673; CIL X 4752; Cosenza, *Official Positions* cit. 40; De Ruggiero, *Lo stato* cit. 132, który uważa, że nazwy urzędów – *curator operum publicorum* czy *maximorum* – sugerują istnienie podziału samych *opera* na: *maxima*, *publica*, a w związku z tym, także i *minora*. Najtrudniejsze, zdaniem autora, jest ustalenie podstawy, na jakiej ów podział się opierał. Przede wszystkim, De Ruggiero odrzucił krytykowany już wcześniej pogląd, że do *opera maxima* zaliczano te budowle, w których nazwie pojawiała się określenie – *maximus*, a więc np. *Circus* czy *Porticus*. Jego zdaniem kryterium tego podziału było najprawdopodobniej znaczenie danej budowli. Oznaczałoby to, że do *maxima* należały te konstrukcje, które w największym stopniu zaspokajały potrzeby życia miejskiego, a więc m.in. świątynie, termy czy mosty. Por. De Ruggiero, *Lo stato* cit. 133-134; Kamińska, *Organizacja* cit., 89.

publicorum, odpowiedzialny za pozostałe ważne dla Rzymu i Rzymian budowle⁵⁵. Najniższy był powstały pod rządami Konstantyna urząd *curator statuarum*, którego trosce oddano rozlokowane po całym Mieście pomniki z marmuru i brązu. Wszystkie trzy urzędy były dostępne wyłącznie dla osób ze stanu senatorskiego⁵⁶. Wszystkie też były podporządkowane prefektowi miasta⁵⁷.

Treść kompetencji *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* była dość różnorodna, i jak już wcześniej powiedziano, odpowiadała zapewne zadaniom, jakie w republice pełnili w tym zakresie edylowie i cenzorzy⁵⁸. Sprowadzały się więc one do sprawowania ochrony nad świątyniami, obiektami należącymi do cesarza i innymi ważniejszymi budynkami oraz miejscami publicznymi w Rzymie⁵⁹. Poza dbaniem o budynki świątynne, *curator aedium sacrarum* prawdopodobnie mógł także zlecać architektom-wykonawcom ich konserwację⁶⁰. Z kolei *curator operum locorumque publicorum* zajmował się miejscami oraz budynkami publicznymi i przeznaczonymi do użytku publicznego⁶¹. Dokładniej o jego obowiązkach wypowiedział się Ulpian.

Dig. 50.10.1.1 (Ulp. 2 *opin.*): *Curam operis aquae ductus in alio iam munere constitutus postea suscepit. Praepostere visus est petere exonerari priore utrisque iam implicite ...*

Opisał on sytuację, w której osoba sprawująca pieczę nad budowlami publicznymi zaangażowała się w budowę akweduktu i w związku z tym wniosła prośbę o zwolnienie jej z wcześniej pełnionych obowiązków. Jurysta uznał to za absurd, jako że osoba taka ponosiła odpowiedzialność za obie działalności.

Najprawdopodobniej osobą wymienioną przez Ulpiana był *curator operum*, do którego kompetencji mogła należeć m.in. budowa wodociągu. Sposób, w jaki jurysta opisał powyższą sytuację sugeruje, że było to jedno z najpoważniejszych i zapewne najtrudniejszych zadań tych urzędników. Świadczyć o tym może fakt, że po rozpoczęciu jego realizacji chciano nawet zrezygnować z objętej wcześniej funkcji. Przytoczony fragment pism Ulpiana daje podstawy, aby przypuszczać, że do *curatores operum* należało również czuwanie nad stanem technicznym obiektów publicznych i przeprowadzanie koniecznych prac konserwacyjnych.

⁵⁵ L. Homo, *Rome impériale et l'urbanisme dans l'antiquité*, Paris 1951, 232s.

⁵⁶ CIL VI 1708.

⁵⁷ Cosenza, *Official Positions* cit. 42; De Ruggiero, *Lo stato* cit. 271; Palma, *Le curaecit.* 222-224; S. Ruciński, *Praefectus Urbi. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2008, 188s.

⁵⁸ Mommsen, *Römisches Staatsrecht...*, II.1 cit. 404-405; II.2 cit. 1053.

⁵⁹ H.-G. Pflaum, *Les progrès des recherches prosographiques concernant l'époque du Haut-Empire durant le dernier quart de siècle (1945-1970)*, 2.1 (1974) 130s.

⁶⁰ Kunderewicz, *Prawo (II)* cit. 59 [= *Studia* cit. 121].

⁶¹ Lefebvre, *L'administration* cit. 97.

Curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum byli ponadto uprawnieni do organizowania przetargów na wykonanie robót publicznych polegających na budowie bądź naprawie budowli takich jak świątynie, gmachy sądów, łaźnie, portyki czy wały. Mieli także prawo do sprawowania stałej kontroli nad wykonawstwem tych czynności⁶². Poza tym, zadaniem kuratorów było zapobieganie uchybieniom i nadużyciom w korzystaniu z budynków i miejsc publicznych w Mieście przez jego mieszkańców. Okazjonalnie zajmowali się też zaopatrywaniem Rzymu w wodę publiczną⁶³. Za czasów Klaudiusza obowiązki *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* poszerzono o kontrolę w zakresie bezprawnych alienacji gruntów publicznych (*ager publicus*) przez osoby prywatne⁶⁴. Na polecenie cesarza mogli oni także udzielać indywidualnym jednostkom zgody na poświęcenie bóstwu przedmiotów należących do ich prywatnych majątków⁶⁵.

4.- Uwagi końcowe

W republice pieczę nad miastem (*cura urbis*) sprawowali przede wszystkim cenzorzy i edylowie. Funkcja ta obejmowała m.in. troskę o sakralne i publiczne miejsca i budynki, tj. *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*. Urzędnicy ci zajmowali się więc m.in. wznoszeniem nowych budowli oraz troszczyli się te już istniejące. W ramach tych zadań dysponowali odpowiednimi środkami pozwalającymi im na podejmowanie kroków zapobiegających wszelkim działaniom jednostek, które mogły doprowadzić do pogorszenia funkcjonalności tych obiektów. Z ochroną miejsc i budowli publicznych w pewnym stopniu wiązała się także *cura aedium privatarum*. Jej założeniem było bowiem, przynajmniej częściowo, zapobieganie szkodom, jakie mogły powstać w związku z wadami lub złym stanem technicznym prywatnych konstrukcji.

Wyraźne zmiany w zakresie całej *cura urbis*, a więc także *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* zaszły już pierwszych latach pryncypatu. Reformy Augusta i jego następców doprowadziły do tego, iż zadania dotąd pełnione przez *magistratus* republikańskich, szczególnie cenzorów i edylów, zostały podzielone i powierzone cesarskim kuratorom. Celem tych zmian było usprawnienie *cura urbis* oraz dostosowanie jej do zmieniających się potrzeb Rzymu, choć oczywiście nie należy pomijać także pierwiastków politycznych towarzyszących tym reformom.

⁶² Cosenza, *Official Positions* cit. 40; Lefebvre, *L'administration* cit. 97, 98.

⁶³ Ch. Bruun, *The Water Supply of Ancient Rome. A Study of Roman Imperial Administration (Commentationes Humanarum Litterarum. 93)*, Helsinki 1991, 238s.

⁶⁴ Lefebvre, *L'administration* cit. 97, 98.

⁶⁵ CIL VI 360; H. Insadowski, *Res sacrae w prawie rzymskim*, Lublin 1931, 59s.

Najistotniejsze jest jednak pytanie o to, czy przyniosły one pozytywny skutek z punktu widzenia rozwoju i utrzymania odpowiedniego stanu infrastruktury Miasta, ze szczególnym uwzględnieniem budynków. Otóż, zważywszy na ilość kuratorów oraz okrojone w porównaniu z edylami, zadania w zakresie *cura aedium*, można przyznać, że August również i na tym polu odniósł sukces. Przeprowadzone badania nad kompetencjami *curatores* pozwalają bowiem dojść do wniosku, że prowadzili oni działalność prężną i efektywną. *In plus* było zapewne wspomniane wcześniej rozdrobnienie zadań i przyznanie ich wyspecjalizowanym funkcjonariuszom, wprowadzenie hierarchiczności urzędów w ramach *cura urbis* oraz fakt, że powoływanie ich należało do wyłącznych kompetencji princepsa, przed którym też ponosili odpowiedzialność⁶⁶. Ostatecznie, konsekwentnie realizowana polityka pierwszego princepsa doprowadziła do tego, że już w drugim dziesięcioleciu jego panowania można mówić o sprawnie funkcjonującej *cura urbis*, na czele z *curatores riparum et alvei Tiberis, curatores aquarum* oraz *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*⁶⁷.

Abstract

Artykuł dotyczy jednej ze sfer administracji miejskiej, tj. *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, czyli pieczy nad budynkami oraz miejscami publicznymi i sakralnymi. Jest to zagadnienie bardzo interesujące, ale jednocześnie dość złożone. Wpływa na to wiele czynników. Należy do nich przede wszystkim moment i okoliczności powstania urzędów odpowiedzialnych za tę *cura*, treść związanych z nią obowiązków i wreszcie przeobrażenia, jakie w ramach *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* zachodziły na przełomie republiki i pryncypatu.

Od początku urzędnikami odpowiedzialnymi za budynki w Mieście byli edylowie plebejscy. Funkcja ta wiąże się z zresztą z ich powołaniem. Po utworzeniu w 367 r. p.n.e. urzędu edyla kurulnego, edylowie wspólnie wraz z cenzorami sprawowali pieczę nad takimi elementami infrastruktury miejskiej, jak budynki i miejsca publiczne, świątynie i inne obiekty związane z kultem, a także budynki prywatne, jeśli ich stan groził szkodą miejscu publicznemu. Funkcje te edylowie i cenzorzy pełnili do momentu, gdy władzę w państwie przejął August. Jego reformy objęły bowiem także tę sferę administracji publicznej. Zadania, które dotychczas wykonywali *magistratus* republikańscy zostały przekazane kuratorom, w

⁶⁶ Homo, *Rome* cit. 140; Palma, *Le curae* cit. 178; Varela Gil, *El estatuto* cit. 121, 123, 126; Ruciński, *Praefectus* cit. 69.

⁶⁷ Mommsen, *Römisches Staatsrecht...*, II.2 cit. 1053; R. Viganò, *Punti di vista sulla edictum de fluminibus retardis*, w *Labeo* 15 (1969) 168-177ss.; Varela Gil, *El estatuto* cit. 124.

tym *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*. *Cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* w pryncypacie charakteryzowała się mnogością urzędów, zhierarchizowanych i bezpośrednio podporządkowanych/podległych princepsowi. Ostatecznie można dojść do konkluzji, że zmiany zaprowadzone przez Augusta i kontynuowane przez jego następców pozytywnie wpłynęły na efektywność funkcjonowania całej *cura urbis* w mieście Rzymie aż do końca III w. n.e.

L'articolo intitolato *L'ufficio del curatore degli edifici nell'antica Roma* affronta questioni legate all'amministrazione urbana nell'ambito della *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, cioè la cura degli edifici pubblici e dei luoghi pubblici e sacri. Quest'argomento, senza dubbio interessantissimo, è comunque molto complesso per svariati motivi. In primo luogo bisogna prendere in considerazione il contesto storico in cui venivano creati i particolari uffici responsabili per tale cura e gli obblighi che ne derivavano ed in fine l'evoluzione della *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* tra la fine della repubblica e il principato.

Originalmente la cura degli edifici urbani è stata affidata agli edili della plebe e ciò era connesso con la creazione del loro ufficio. Nel 367 a.C. vennero istituiti gli edili curuli che nel periodo repubblicano insieme ai censori si occupavano della cura degli edifici e dei luoghi pubblici, dei templi e di altri luoghi sacrali ed anche di edifici privati nel caso in cui questi costituissero un pericolo pubblico. Il quadro così delineato cambia dopo le riforme di Augusto quando vengono nominati diversi *curatores* i quali assumevano gli stessi compiti dei magistrati repubblicani. Da questo momento i responsabili per la *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* divennero i *curatores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*. Nel principato la *cura aedium sacrarum et operum locorumque publicorum* è caratterizzata da una pluralità di uffici gerarchicamente ed organizzativamente sottoposti al controllo del principe. Si può notare che le riforme iniziate da Augusto e continuate dai suoi successori hanno avuto un impatto positivo sul funzionamento di tutta la *cura urbis* a Roma fino alla fine del III sec. d.C.